

'Een dialectbriefje uit de 18de eeuw'.
 Het WNT en de Walcherse woorden van Adriaan Kluit¹

door Igor van de Bilt

1. Inleiding

In de jaarvergaderingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde kwam tussen 1769 en 1794 steevast het *Algemeen, Omschryvend Woordenboek der Nederlandsche Tale* ter sprake, en in de vergadering van 1781 was dat dus ook het geval. De voorzitter meldde aan het begin van de bijeenkomst "dat de Verzameling van woorden op Walcheren in gebruik, door den Heer Kluit (...) medegedeeld, op het alphabeth gebracht" is (*Handelingen* 1781: 6).² Kennelijk had de beroemde hoogleraar Adriaan Kluit (1735 - 1807) een verzameling van Walcherse woorden aan de Maatschappij gestuurd en die had ze gereedgemaakt om voor het *Woordenboek* gebruikt te worden.

Kluit had zich al vanaf het eerste begin ingezet voor het woordenboek en hij zou dat tot het einde blijven doen; met regelmaat leverde hij aanmerkingen, uittreksels en woordenlijsten in en diverse keren was hij lid van de zoveelste commissie die de Maatschappij in het leven riep om de voortgang van het *Woordenboek* te waarborgen. Van 1769 tot 1778 woonde en werkte Kluit in Middelburg en in die tijd had hij ook de moeite genomen om woorden te noteren die hij als typisch voor Walcheren beschouwde. Eind 1778 verhuisde hij naar Leiden; zijn lijst met Walcherse woorden stelde hij ter beschikking van de Maatschappij, die de woorden dus overbracht op fiches - smalle strookjes papier -, en die alfabetisch rangschikte.

Dat Kluit de Maatschappij voorzag van dialectwoorden is niet zo verwonderlijk. In het *Woordenboek* was nadrukkelijk plaats ingeruimd voor de dialecten en de Maatschappij had haar leden herhaaldelijk opgeroepen om bouwstoffen aan te leveren uit "de levende volkstaal (...) Inzonderheid die der meest - afgelegene landstreeken" (*Beredeneerd Plan* 1773: 8).³ Aan die oproep werd redelijk enthousiast gehoor gegeven: alleen al in diezelfde

¹Met dank aan Dr. F. de Tollenaere, Warmond, oud-redacteur van het WNT, en Th. P. F. Wortel van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie te Leiden.

²*Handelingen van de Maetschappye der Nederlandsche Letterkunde te Leyden* [1766 - 1797]. Universiteitsbibliotheek Leiden (UBL) 1499 A 8.

³*Beredeneerd plan tot het vervaerdigen van een algemeen, omschryvend woordenboek der Nederlandsche tale, door de Maetschappye der Nederlandsche Letterkunde te Leyden, 1773.* UBL 1167 A 22.

jaarvergadering van 1781 werd bijvoorbeeld ook gesproken over een verzameling Vlaamse woorden en lijsten van woorden uit Noord-Holland, Overijssel, en de “Meyery van 's Bosch” (*Handelingen* 1781: 6).

Met Kluits woordenlijst lijkt het vervolgens te zijn gegaan zoals met zoveel andere lijsten die ten behoeve van het Woordenboek aan de Maatschappij gestuurd zijn: ze kwam uiteindelijk terecht bij het woordenboek van Matthias de Vries (1820-1892). Volgens de *Catalogus der bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1887: I 6) moet Kluits “Verzameling van woorden op Walcheren in gebruik. Met bijvoegsels van eene andere hand. 17 bl. f^o” zich in de bibliotheek van de Maatschappij bevinden, maar wie de lijst met Walcherse woorden wil raadplegen in de Leidse Universiteitsbibliotheek, waarin de Maatschappij haar bibliotheek heeft ondergebracht, krijgt te horen dat het werk met signatuur Ltk 128 is opgenomen in het apparaat van de redactie van het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (WNT). Om door de redacteurs te worden geraadpleegd.

Of een bron ook inderdaad werd gebruikt, hing niet zelden af van persoonlijke voorkeur of interesse van de redacteur. Hoe zit dat nu met Kluits lijst van woorden op Walcheren? Is die daadwerkelijk geraadpleegd voor het WNT en, zo ja, welke woorden zijn dan uiteindelijk in het woordenboek terechtgekomen? Om de verzameling Walcherse woorden van Kluit in het juiste perspectief te kunnen zien, ga ik eerst kort in op de persoon van Adriaan Kluit en zijn betekenis voor de Nederlandse taalkunde. Daarna komt aan de orde in hoeverre Kluits opsomming van woorden op Walcheren is gebruikt voor het WNT. Van de woorden die in het WNT een plaats hebben gekregen worden in een eerste bijlage enkele bijzonderheden vermeld. Een tweede bijlage bevat een transcriptie van de fiches met Kluits Walcherse woorden.

2. Adriaan Kluit

Adriaan Kluit was in zijn tijd een gezaghebbend geleerde. Zijn grootste faam dankte hij aan zijn activiteiten als historicus, maar hij heeft zich ook intensief beziggehouden met uiteenlopende taalkundige onderwerpen. Al vanaf zijn studententijd was Kluit een vooraanstaand lid van een aantal letterkundige genootschappen. Hij had grote belangstelling voor de activiteiten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, waarvan hij in 1766 mede-oprichter was, en werkte veelvuldig mee aan het beoordelen en uitwerken van bij de Maatschappij ingediende verhandelingen.

In hun streven naar verbetering van de moedertaal legden de letterkundige genootschappen sterk de nadruk op verzorgd taalgebruik. Het beschaven van de taal was een

maatschappelijke noodzaak. Vooral de reglementering van taal en spelling stond in de belangstelling en het ontbreken van een uniforme regeling op het gebied van spelling en spraakkunst werd als een groot gemis ervaren. Het onderwerp van de taalreglementering heeft Kluit met succes aangepakt. Zijn bijdragen hebben vooral betrekking op het genusonderscheid en de spelling, en ook voor het *Algemeen, Omschryvend Woordenboek der Nederlandsche Tale*, het ambitieuze project dat de Maatschappij bijna fataal werd, heeft hij zich vanaf het allereerste begin ingezet.

Zijn opvattingen over het genusonderscheid en de spelling heeft Kluit verwoord in een beperkt aantal publicaties. Hij trad voor het eerst in de openbaarheid in 1759, met de door hem bezorgde, flink vermeerderde vijfde druk van David van Hoogstratens *Lijst der gebruikelijkste zelfstandige naamwoorden*, de meest gezaghebbende geslachtslijst van de achttiende eeuw. In 1783 volgde de zesde, opnieuw sterk uitgebreide druk van deze *Lijst*. Hierin formuleerde Kluit een aantal regels om het geslacht van zelfstandige naamwoorden te bepalen. Deze regels heeft Pieter Weiland in zijn *Nederduitsche Spraakkunst* (1805) grotendeels overgenomen en ook in vrijwel alle negentiende-eeuwse schrijftaalgrammatica's zijn ze terug te vinden. Over de spelling gaf Kluit twee artikelen in het licht, in 1763 en 1777; de inzichten die hij daarin naar voren bracht zijn vrijwel onveranderd overgenomen door Matthijs Siegenbeek in diens *Verhandeling over de Nederduitsche spelling* (1804), de eerste officiële spelling van het Nederlands.

Kluit had grote belangstelling voor woorden. Hij onderschreef de doelstellingen van het woordenboekproject van de Maatschappij en zette zich in voor de totstandkoming van het *Woordenboek*. Met de inrichting ervan bemoeide hij zich nadrukkelijk. Uitvoerig leverde hij bijvoorbeeld commentaar op het *Beredeneerd Plan* (1773) waarin het doel van en de eisen voor het woordenboek werden geformuleerd, hij nam zitting in de commissie die het *Ontwerp* moest opstellen - een leidraad voor degenen die zouden bijdragen aan het woordenboek - en met zijn *Proeve van 't woord boom* liet hij uitgebreid zien "hoe men een algemeen omschrijvend woordenboek der Nederduitsche tale zoude behooren op te maken" (1801). Ook aan het bijeenbrengen van het materiaal hielp hij enthousiast mee. Hij excerppeerde bijvoorbeeld Lodewijk van Velthems *Spieghel Historiael* en Vondels *Jephta*, stelde een lijst op van "Woorden uit Middeleeuwsche Nederlandsche en andere schrijvers, met Latijnsche verklaring en aanmerkingen", maakte een opsomming van artikelen die tot de inventaris van een ijzerwinkel behoorden (Ltk 102). En verzamelde Walcherse woorden.

Kluits autoriteit op het gebied van de neerlandistiek was zo groot, dat het Staatsbestuur hem raadpleegde alvorens een

besluit te nemen over de spellingsregeling van Siegenbeek (1804) en de spraakkunst van Weiland (1805). Vastgesteld kan worden dat de invloed van Kluit duidelijk zichtbaar is in de schrijftaalregeling van 1804/5 en dat het gezag van die regeling voor de betreffende onderwerpen terug te voeren is op de autoriteit van Kluit.⁴

3. De lijst van woorden op Walcheren

Tussen 1769 en 1778 was Kluit rector van de Latijnse school in Middelburg en lector, later hoogleraar, aan het Atheneum Illustre. Hij had het druk in de Zeeuwse hoofdstad. Nadat hij de vervallen school weer tot bloei had gebracht, ging hij zich concentreren op de studie van de vaderlandse geschiedenis. Hij onderzocht en ordende het stadsarchief en verschillende Brabantse en Vlaamse archieven en gaf een aantal publicaties in het licht. Hoewel hij het in Middelburg goed naar zijn zin had, ervoer hij zijn benoeming tot professor in Leiden als een bevrijding: het Middelburgse rectoraat liet weinig tijd voor studie, dat valt wel op te maken uit een brief die Kluit na zijn benoeming in Leiden schreef aan zijn vriend en studiegenoot Meinard Tydeman (1741-1825). Hij gaf daarin een soort profielschets van zijn opvolger: het moest iemand zijn die van wanten wist, bekwaam, kundig en beschaafd, getrouwd of met zusters, zonder zwaar huishouden van kinders, want er waren maar liefst veertien kostdiscipelen voor wie hij moest zorgen.⁵ En bij al die drukte had Kluit de moeite genomen om typisch Walcherse woorden te noteren.

Om er achter te komen of er Walcherse woorden van Kluit zijn terechtgekomen in het WNT kan de *Bronnenlijst* geen dienst doen. Daarin is de lijst van Kluit zeker niet opgenomen: bronnen die slechts incidenteel gebruikt zijn werden in de bronnenlijsten niet vermeld en de talloze dialectbriefjes en briefjes met aantekeningen al helemaal niet. Kluits *Proeve van het woord boom* is er bijvoorbeeld ook niet in terug te vinden, hoewel daaraan voor het WNT toch “vrij wat” ontleend is (WNT, derde deel, eerste stuk, kolom 403).

Het elektronische WNT biedt uitkomst. Daarin is gemakkelijk te achterhalen, dat vier van de Walcherse woorden van Kluit in het woordenboek zijn terechtgekomen. Met de vermelding “Aant. v. A. Kluit [Walcheren, ± 1781]” is het woord *veger* opgenomen, met de vermelding “opgave v. A. Kluit [Walcheren, 1781]” de woorden *zeuge* en *zurkel* en bij *vleek* staat “opgave v. A. Kluit voor Walcheren [1781]”. Vier woorden slechts. Hoe uitgebreid was Kluits lijst eigenlijk?

⁴ Voor de betekenis van Kluit als taalkundige: zie Van de Bilt 2000 en 2001.

⁵ Brief aan M. Tydeman d.d.30 - 8 - 1778. UBL Ltk 997.

De Walcherse verzameling van Kluit is opgenomen in het apparaat van het WNT, maar bij het Instituut voor Nederlandse Lexicologie, waaronder het WNT vanaf 1976 ressorteert, bleek de lijst vooralsnog niet te vinden. Wel beschikte men over de fiches die de *Maatschappij* in 1781 had vervaardigd op basis van de lijst van Kluit. Een aantal vragen kan daarom nog niet beantwoord worden: hoe zag Kluits lijst er precies uit? Wat was van Kluit en wat van die ‘andere hand’? Maar met de fiches kan wel worden nagegaan welke woorden niet in het WNT zijn opgenomen; en ook kan worden vastgesteld of de opgave van het elektronische woordenboek volledig is.

Dat laatste blijkt al snel niet het geval. De lijst van Kluit is vaker gebruikt voor het WNT dan de vier keer die de CD-ROM geeft. Twaalf keer om precies te zijn. De fiches beschrijven 68 woorden en er wordt in het WNT twaalf keer naar verwezen. Maar slechts in vier gevallen wordt de naam van Kluit vermeld; bij de acht andere woorden wordt wel verwezen naar de Walcherse verzameling, maar blijft Kluit ongenoemd. In deze gevallen wordt volstaan met een vermelding als “Aanteekening uit de 18de E.” (Twaalfde deel, eerste stuk, kolom 1758) of wordt in het lemma een zinsnede opgenomen als “Volgens een dialectbriefje uit de 18de eeuw” (Twaalfde deel, tweede stuk, kolom 2802). Dat in deze gevallen verwezen wordt naar het lijstje van Kluit is zeker, daarvoor zijn de overeenkomsten gewoon te groot. Zo valt op de fiches van Kluit bij het woord *piezel* onder meer te lezen

in Zeeland zegt men, gij hebt de sleutel van de piezel gehad. d.i. gij zijt opgeschikt

In een andere hand is daaraan toegevoegd:

In 't land van Axel noemen de boeren Pizel eene vierkant houte kist, waarin op de dorschvloeren het paarden-eten in bewaard wordt.

Het WNT vermeldt bij *pijzel* onder meer:

- Zegsw. In Zeeland zegt men, gij hebt de sleutel van de piezel gehad, d.i. gij zijt opgeschikt, *Aanteekening uit de 18de E.*
- Eertijds in de streek van Axel ook als benaming voor een vierkante, bonte [sic] kist, waarin op de dorschvloeren het paardenvoer werd bewaard (18de E.).

En zo zijn er meer voorbeelden. In het WNT staat bij *karet* onder meer

Karretten zijn groenwagentjes met een paard waarmede men met groente langs de huizen rijd, *Aanteekening uit de 18de eeuw voor Walcheren*

en op de fiche van Kluit

Karretten zijn groenwagentjes met een paard waarmede men met groente langs de huizen rijd, denklijk van kar, karret, gelijk van bank, banket, tromp, trompet.

Dat de redacteuren de lijst met Walcherse woorden van Kluit voor zich hebben gehad, is wel duidelijk. De vraag is waarom zij - het gaat in dit geval om G. J. Boekenoogen (1868-1930) en A. Beets (1860- 1937) - niet vermeldden dat Kluit hun bron was. Het meest voor de hand ligt natuurlijk de veronderstelling dat ze dat gewoon niet wisten, dat van de verzameling fiches dus niet bekend was, dat ze woorden bevatte die door Kluit waren opgetekend. Op elke fiche staat slechts genoteerd "Walcheren" en waarschijnlijk was niet meer bekend dat Kluit de bron was. Tot redacteur F. de Tollenaere de fiches aan Kluit toeschreef door op de fiche *vegers* te vermelden: "A. Kluit, Vgl. Handel. 1781".⁶ Nu de bron bekend was, werd Kluit in het vervolg genoemd: behalve bij *veger* dus nog bij *vleek*, *zeug* en *zurkel*.

Deze verklaring ligt weliswaar voor de hand, maar is niet erg waarschijnlijk. Alle redacteuren wisten dat de gebruikte fiches van Kluit waren. Waarschijnlijk vonden redacteuren als A. Beets en G. J. Boekenoogen het gewoon niet nodig om de naam van Kluit te vermelden, mogelijk omdat die de lezers niet veel zou zeggen. De redacteuren van de vierde generatie (ca. 1940 - 1976) dachten daar anders over. Zij kregen een scherp oog voor de taalhistorische waarde van de dialecten en vermeldden nauwgezet herkomst en datering van de gebruikte bron, waarmee ze gelijk duidelijk maakten wat voor vlees ze in de lexicografische kuip hadden.

Adriaan Kluit hechtte een grote waarde aan dialecten en dat geldt voor al die anderen die zich in de jaren zeventig en tachtig van de achttiende eeuw inzetten voor de totstandkoming van een algemeen, omschrijvend woordenboek van het Nederlands. De houding van het WNT ten aanzien van de dialecten is lange tijd een ambivalente geweest; de inzichten van redacteuren als N. Bakker, F. de Tollenaere en C. Kruyskamp leidden echter definitief tot een herwaardering van de dialecten. Het is daarom dat Kluit vanaf deel 18 van het grote woordenboek steeds met naam en toenaam genoemd wordt als er van zijn lijst gebruikgemaakt werd. Precies vier keer.

⁶In een brief d.d. 29 september 2003 bevestigde Dr. F. de Tollenaere desgevraagd, dat de aantekening op de fiche van zijn hand is.

Literatuur

- Bilt, Igor van de, 2000, 'Adriaan Kluit (1735-1807) en de spelling van het Nederlands'. *Voortgang, Jaarboek voor de Neerlandistiek* 19, p. 95-142.
- Bilt, Igor van de, 2001, 'Adriaan Kluit (1735-1807) en het genus:
over analogie en usus.' *Voortgang, Jaarboek voor de Neerlandistiek* 20, p. 73-116.
- Moerdijk, A., 1994, *Handleiding bij het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT)*. 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij.
- Rogge, H.C., S.G. de Vries, L.D. Petit, Th.J.L. Arnold, 1887,-1889, *Catalogus der bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*. 3 delen. Eerste deel: 1ste afd. Handschriften, bewerkt door H.C. Rogge, met Supplement bewerkt door Dr. S.G. de Vries. 2de afd. drukwerken, bewerkt door Louis D. Petit 1ste gedeelte. Tweede deel: 2de afd. drukwerken, bewerkt door Louis D. Petit, 2de gedeelte. 3de afd. Nederlandsch tooneel, bewerkt door Th.J.L. Arnold, met Supplement bewerkt door Louis D. Petit. Derde deel: Alfabetische catalogus, bewerkt door Louis D. Petit. Leiden: E.J. Brill.
- Sterkenburg, P.G.J. Van, 1992, *Het woordenboek der Nederlandsche taal. Portret van een Taalmonument*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Woordenboek der Nederlandsche taal*, 1993-1999. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.